

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Вікторія Галай,

голова громадської організації «Київський правозахисний альянс»

На сучасному етапі правового розвитку українського суспільства надзвичайної актуальності набуває проблема правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Це зумовлено, зокрема, недостатністю ґрунтовних наукових робіт, які б охопили весь спектр правового регулювання прав людини у сфері охорони здоров'я, а також розробили б нові підходи до визначення прав пацієнтів, їх нормативного закріплення і шляхів вирішення проблеми реалізації та захисту цих прав.

Чимало складностей виникає через недостатній рівень правової культури й обізнаності громадян у своїх правах, а також неврегульованість прав та обов'язків медичного персоналу. Адже відносини, які існують між пацієнтом і лікарем, регулюються у більшій своїй частині розрізненими нормативними та підзаконними актами, а часто і такими, які визначені як акти для службового користування.

Забезпечення прав і свобод людини в державі відбувається, насамперед, шляхом прийняття відповідних законів, якими визначається які права і в якій галузі правовідносин має кожен громадянин. Україна, ставши членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання привести законодавство про охорону здоров'я у відповідність із світовими стандартами [1, с. 3]. Таке зобов'язання зумовлює необхідність враховувати в чинному законодавстві досвід зарубіжних країн стосовно сфери охорони здоров'я, а також статус, права пацієнта й їх реалізацію. Слід зазначити, що Європа свого часу теж пройшла шляхом спроб і помилок, мала фактично ті самі проблеми з реалізацією прав пацієнтів, які зараз має Україна. На сьогодні в Європі вимагається врахування інтересів пацієнтів у всьому, що стосується медичного обслуговування. Від медиків вимагається надання високоякісних послуг, що відповідають міжнародним стандартам [2, с. 47].

Що стосується України, то ситуація складається таким чином, що до цього часу не запроваджено єдиних стандартів надання медичної допомоги, відповідно немає визначен-

ня стандартів якості медичних послуг, які мав би отримувати кожен пацієнт. Це теж є проблемою, яку необхідно вирішувати шляхом розроблення та прийняття єдиних державних стандартів надання медичної допомоги пацієнтам. Важливим також є чітке нормативне закріплення категорій «пацієнт», «права пацієнта», визначення та систематизація прав пацієнтів. На жаль, в українському законодавстві немає визначення понять «пацієнт», «права пацієнта», є лише застосування термінів «пацієнт», «хворий» в окремих нормативно-правових актах, які стосуються сфери медичної діяльності.

Погоджуючись з такими науковцями, як В. Акопов, Н. Болотіна, З. Гладун, Г. Лопатенков, Р. Стефанчук, С. Стеценко, які досліджували правовий статус пацієнта, вважаємо за необхідне надати нормативного визначення поняттям «пацієнт», «права пацієнта» та розкрити по можливості найбільш повний спектр правовідносин, що стосуються цих понять у чинному законодавстві, запропонувати своє бачення класифікації прав громадян у галузі охорони здоров'я та безпосередньо прав пацієнтів, що й є **метою цієї статті**.

Визначення поняття «пацієнт» ми можемо отримати з іноземних джерел. Так, згідно з Амстердамською декларацією про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі 1994 р. пацієнтом вважається здоровий або хворий споживач медичних послуг [3, с. 2]. Г. Лопатенков визначає пацієнта як особу, яка звернулася за медичною допомогою, отримує медичну допомогу та пов'язані з нею послуги незалежно від того, є чи немає у неї захворювання [4, с. 10]. С. Булеца вважає, що «пацієнт – це хворий, який лікується у лікаря, тобто обстежується та лікується в медичному закладі» [5, с. 14].

Зважаючи на те, що чинним законодавством визначені види медичної допомоги (швидка та невідкладна, амбулаторно-поліклінічна, стаціонарна, санаторно-курортна тощо), перелік платних медичних послуг (косметологічна допомога, анонімне обстеження, медичні огляди, протезування та ін.),

а також має місце примусове лікування таких осіб, як психічно хворі, наркомани і т. п., вважаємо, що поняття «пацієнт» має бути сформульоване таким чином: *«пацієнтом є особа, незалежно від віку, статі, расової належності, віросповідання, національності, стану здоров'я та інших чинників, яка отримує медичну допомогу або користується медичними послугами у державних, комунальних і приватних закладах охорони здоров'я»*. Що стосується прав пацієнта, то вони є частиною загальних прав людини та стосуються безпосередньо сфери охорони здоров'я.

Якщо звернутися до історії, то використання переліку конкретних правил, які б регулювали відносини «лікар – пацієнт», вірогідно, вперше в сучасний період було запропоновано у 1980 р. лікарями Всесвітньої медичної асоціації. З моменту, коли ці правила ввійшли до законодавства, вони отримали юридичний статус прав людини у сфері медичної допомоги – прав пацієнта. Першими, хто включив права пацієнтів у своє законодавство, були Фінляндія та Нідерланди в середині 80-х років ХХ ст. У подальшому до цієї практики приєдналися інші країни, зокрема у 1993 р. виданий Закон Російської Федерації «Основи законодавства РФ про охорону здоров'я громадян», де були перелічені права пацієнта [4, с. 23–24].

В українському законодавстві існує низка нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері охорони здоров'я, у тому числі прав пацієнтів. Існуючі нормативно-правові акти, що регулюють права пацієнтів, можна класифікувати на загальні та спеціальні.

Загальними правовими актами є: Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та міжнародні правові акти (Лісабонська декларація відносно прав пацієнтів 1981 р., Амстердамська декларація про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі 1994 р. З ратифікованих УРСР та Україною: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права тощо).

В Україні також прийнято ряд законодавчих актів, які можна назвати спеціальними й які своїми нормами конкретизують права пацієнтів загального характеру та права окремих груп пацієнтів у відповідних напрямках медичної діяльності. *Спеціальними законами* можна назвати закони України: «Про лікарські засоби», «Про психіатричну допомогу», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хво-

роб», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення». Цей перелік не є вичерпним.

Що стосується підзаконних нормативно-правових актів, то слід назвати Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України», постанови Кабінету Міністрів України «Про міжгалузеву комплексну програму «Здоров'я нації на 2002–2011 роки», а також «Про заходи щодо удосконалення швидкої медичної допомоги» та ін.

Кожен нормативно-правовий акт має перелік відповідних прав, які гарантуються пацієнтам державою й які реалізуються залежно від правової ситуації.

Необхідність систематизації прав пацієнта зумовлена, зокрема, правовою неосвіченістю більшості громадян, які, якщо і чули про права пацієнта, то це стосується якихось окремих, наприклад, прав інвалідів, ВІЧ-інфікованих тощо. Соціологічні дослідження щодо обізнаності у своїх правах пацієнтів невтішна. Так, 6 пацієнтів із 10-ти стикаються з порушеннями своїх прав у лікувальних установах України; 9 із 10-ти пацієнтів вважають необхідними заходи для посилення прав пацієнтів в Україні; 9 із 10-ти пацієнтів вважають недостатньою існуючу інформацію про свої права як пацієнта в Україні; кожен другий громадянин України вперше довідався з анкети про існування такого поняття, як «права пацієнта» [6, с. 248]. Така статистика, зокрема, спонукає зробити ці права більш доступними для вивчення та розуміння їх людьми, а це можливо, насамперед, шляхом розкриття їх у єдиній системі, з наведенням прикладів і можливістю їх практичного застосування через правопросвітницькі програми та засоби масової інформації, а також шляхом проведення семінарів і консультацій як державними, так і недержавними організаціями, що займаються охороною здоров'я.

Спроби систематизувати права пацієнтів за групами залежно від різних чинників робили науковці і раніше. В роботах Н. Болотіної, С. Булеци, З. Гладуна, М. Малєїної, І. Сенюти, С. Стеценка визначені групи прав пацієнтів, які мають як свої схожі ознаки, так і особливості. Щодо схожості, то тут визначаються загальні напрями групування прав: права у сфері охорони здоров'я, якими наділені всі громадяни та які закріплені Конституцією; права громадянина, які в силу обставин звернулися за медичною допомогою або отримують цю допомогу та медичні послуги й які мають статус «пацієнта». До перших відносять такі права, як право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу [7, с. 141],

а також право на життя, достатній життєвий рівень, права, закріплені на міжнародному рівні, та ін. [8, с. 9–10].

До другого напрямку відносять права безпосередньо пацієнтів, визначаючи їх як загальні права для всіх пацієнтів, так і спеціальні права пацієнтів залежно від різних ознак. Щодо загальних прав пацієнтів, то тут погляди науковців схожі. Цими правами є право на медичну інформацію (у тому числі лікарську таємницю), право на вибір лікаря та лікувального закладу, проведення консультацій тощо. Що стосується спеціальних прав, то думки вчених мають більш розрізнений характер. Так, С. Стеценко виділяє права пацієнтів в окремих напрямках медичної діяльності (психіатрія, трансплантологія) та відносить права таких категорій, як неповнолітні, вагітні та матері, інваліди тощо до окремої групи – права окремих груп населення в галузі охорони здоров'я [7, с. 141–142].

Н. Болотіна вважає, що спеціальними є права пацієнтів, які виникли під час отримання окремого виду медичної допомоги (наприклад, при штучному заплідненні), а також виділяє права неповнолітніх, ув'язнених тощо у групу «права окремих категорій пацієнтів» [9, с. 305, 307]. М. Малєна відносить право матері на перебування в стаціонарі з дитиною до групи специфічних прав, які закріплені за окремими категоріями громадян [10, с. 7].

В останні роки спробу систематизації прав пацієнтів робили також законотворці, зареєструвавши у Верховній Раді два проекти Закону України «Про права пацієнтів в Україні» від 16.01.2003 р. та 21.02.2005 р., але у 2006 р. Постановою Верховної Ради України ці законопроекти були зняті з розгляду у зв'язку з тим, що вони не відповідали вимогам, які пред'являються до проектів законодавчих актів (викладені положення щодо прав пацієнтів не мали механізмів їх реалізації та захисту).

Проаналізувавши запропоновані науковцями групи прав громадян і безпосередньо пацієнтів у галузі охорони здоров'я, зважаючи на доцільність визначення більш детальної та розширеної класифікації, враховуючи додаткові критерії розмежування прав, пропонуємо класифікацію прав громадян у сфері охорони здоров'я та прав пацієнтів залежно від нормативно-правового закріплення в чинному законодавстві:

права громадян у сфері охорони здоров'я, що включають у себе права, закріплені у нормах Конституції України: права, які безпосередньо відносяться до сфери охорони здоров'я (право на життя; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на медичне страхування); права громадян, які

опосередковано стосуються охорони здоров'я (правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я; право на відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю; право на захист у суді у випадку порушення прав громадян у галузі охорони здоров'я та прав пацієнтів тощо);

загальні права пацієнтів: право на вибір методів лікування; право на вибір лікаря (у тому числі проведення консилиуму лікарів) та лікувального закладу; право на згоду або відмову від лікування; право на відкриту та конфіденційну інформацію про стан здоров'я (у тому числі право на дотримання лікарської таємниці); право на медичну експертизу; права пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні; право на забезпечення лікарськими (у тому числі імунобіологічними препаратами) та протезними засобами;

спеціальні права пацієнтів: залежно від напрямку медичної діяльності (права пацієнтів при трансплантації органів та інших біологічних матеріалів людини; права пацієнтів-донорів крові й її компонентів; права пацієнтів при проведенні стерилізації; права пацієнтів при проведенні штучного запліднення й імплантації ембріона тощо); залежно від особливостей хвороби пацієнта (права психічно хворих; права ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД; права хворих на туберкульоз; права онкологічних хворих; права хворих на діабет та ін.); залежно від особливостей окремих груп пацієнтів (права вагітних жінок і матерів; права дітей; права інвалідів; права членів сім'ї пацієнта; права військовослужбовців; права людей похилого віку; права затриманих, ув'язнених і засуджених; права недієздатних тощо).

Досвід іноземних держав і закріплені ними міжнародні документи, покликані захищати права пацієнтів, містять у собі серед інших важливих прав і такі, що передбачають необхідність захищати гідність пацієнта та прикладати всі зусилля, щоб лікування проходило на найвищому рівні. Тому ми вважаємо, що необхідно доповнити групу «загальні права пацієнта» такими правами:

- право на поважне та гуманне відношення з боку медичного персоналу;
- право на полегшення болю пацієнта у випадках, передбачених законом.

З огляду на зростання останнім часом кількості пацієнтів з хворобами, які передбачають перенесення пацієнтом тяжких страждань, пов'язаних із болем різного ступеня (наприклад, онкологічні хворі), та проблем, що виникають при взаємовідносинах лікаря і пацієнта, вважаємо за доцільне закріплення

зазначених прав на законодавчому рівні з визначенням способів реалізації їх захисту.

Заслуговує на увагу ще одна група прав, не менш важлива з огляду на існуючу тенденцію зростання ролі громадськості у вирішенні проблем суспільства. Йдеться про права громадян у сфері охорони здоров'я та безпосередньо пацієнтів, які можуть (як самостійно, так і беручи участь у громадському русі) впливати на державну політику у галузі охорони здоров'я. Такими правами є: участь в обговоренні проєктів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я; участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань; об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я. Цю групу прав пропонуємо назвати «Права громадськості у сфері охорони здоров'я» та доповнити нею загальну класифікацію прав.

Реалізація зазначених прав закладена у чинному законодавстві. Так, наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про забезпечення виконання постанови Кабінету Міністрів України від 10 січня 2002 року № 14 «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки» від 15.05.2002 р. № 179/34 визначена необхідність в організації при кожному лікувально-профілактичному закладі громадських рад пацієнтів, покликаних брати участь у розв'язанні проблем охорони здоров'я, вдосконалення надання медичної допомоги, поліпшення стосунків між пацієнтами та медичними працівниками.

Що стосується діяльності громадських організацій, то в Україні на сучасному етапі діє велика кількість організацій, створених пацієнтами для боротьби з різними хворобами, наприклад організації інвалідів, хворих на рак, СНІД та ін. Не менш важливе місце в цій структурі займають такі організації, які створюються громадськістю для захисту прав пацієнтів, як Львівський обласний благодійний фонд «Медицина і право», Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська Рада захисту прав та безпеки пацієнтів», громадська організація «Київський правозахисний альянс» та ін. Обґрунтовуючи необхідність виділення даної групи прав, ми зверталися також до іноземних джерел, які передбачають заохочення та стимулювання асоціацій пацієнтів, а також надання можливості установам пацієнтів впливати на політику охорони здоров'я на різних рівнях [11, с. 95].

Слід зазначити, що саме собою визначення класифікації прав пацієнтів не було б ефективним без розроблення та прийняття єдиного документа, що стосувався б, крім цього, ще й обов'язків і відповідальності пацієнта та прав, обов'язків і відповідальності лікарів. Цей документ покликаний чітко та детально визначити всю сферу правовідносин лікаря та пацієнта, зняти проблему визначення багатьох питань шляхом фіксування їх у підзаконних нормативно-правових актах (ці відносини заслуговують на законодавче закріплення, потребують механізму їх реалізації та захисту, про що свідчить досвід зарубіжних країн).

Література

1. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я (порівняльно-правовий аспект). – Ужгород, 2006. – 172 с.
2. Глуховський В. В. Забезпечення прав пацієнтів і громадян в області медицини як найбільш ефективна частина реформи охорони здоров'я в Україні // Стратегія реалізації державних гарантій надання медичної допомоги населенню України на заходах медичного страхування: Матеріали наук.-практ. конф., 25–26 грудня 2001 р. – Ірпін, 2001. – С. 46–52.
3. Скалецька З. С. Права пацієнтів: поняття та особливості захисту // Особливості правового захисту прав пацієнтів: Матеріали семінару-тренінгу. – Ч. 2, 20 жовтня 2006 р. – К., 2006. – С. 1–20.
4. Лопатенков Г. Я. Права пацієнта: практичні рекомендації. – СПб., 2005. – 160 с.
5. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2005. – 22 с.
6. Лівак П. Правові засади реалізації прав людини на медичну допомогу // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2004. – № 4. – С. 247–255.
7. Стеценко С. Г. Медицинское право. – СПб., 2004. – 572 с.
8. Сениота І. Я. Система прав громадян України у сфері охорони здоров'я // Вісник Львівського університету: Сер. юрид. – 2003. – Вип. 38. – С. 8–13.
9. Болотіна Н. Б. Пацієнт: поняття, права та обов'язки // Правова держава. – К., 2003. – Вип. 14. – С. 305–308.
10. Малєин Н. С., Малєина М. Н. Закон и охрана здоровья граждан. – М., 1986. – 64 с.
11. Права людини в системі взаємовідносин «лікар-пацієнт» в відкритому суспільстві. – К., 2000. – 267 с.

